

Digital källkompetens i samhällskunskap

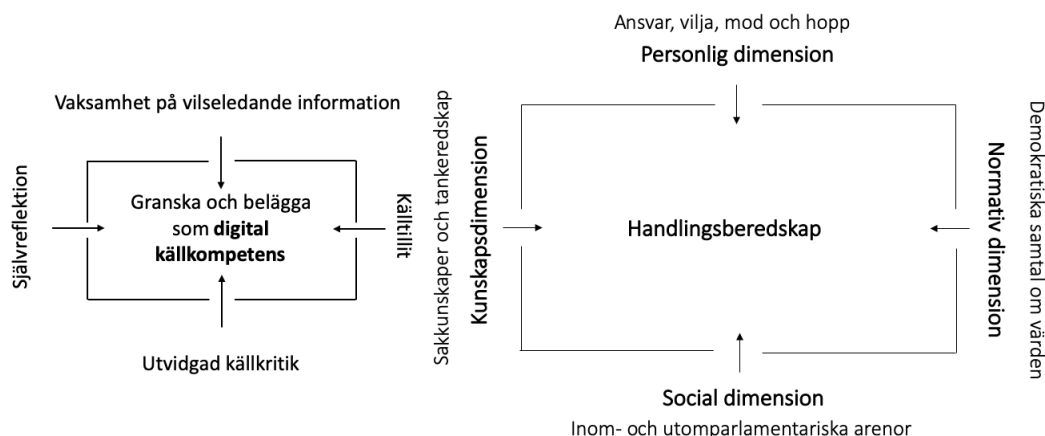
Patrik Johansson, Stockholms universitet

Det demokratiska samhället förutsätter att medborgare har möjlighet att fatta välinformerade beslut genom att ha tillgång till tillförlitlig information som synliggör olika perspektiv. För att kunna tillgodogöra sig information för välgrundade beslut behövs förmågan att söka, kritiskt granska och värdera den. Medborgarna behöver källkritiska förhållningssätt för att demokratin ska fungera. Digitaliseringen av informationssamhället skapar stora möjligheter genom att tillgängliggöra stora mängder samhällsinformation, men samtidigt ökar behoven av kritiska förhållningssätt anpassade för digitala medier. Dessa omständigheter får konsekvenser för samhällskunskapsundervisningen, där elever behöver övas i att förhålla sig reflekterande och kritiskt till digitala informationsflöden. Genom att elever får möjlighet att öva sina förmågor att söka, analysera och kritiskt värdera olika former av digital information främjas möjligheterna till ett aktivt medborgarskap och förutsättningarna för att etablera gemensamma demokratiska värderingar.

Värdet av att öva källkritisk förmåga i digitala miljöer illustreras av Oxford Internet Institutes studie i samband med valet i Sverige 2018 där forskare konstaterade att svenska Twitter-användare i högre utsträckning än andra användare i Europa okritiskt delade falska eller dåligt underbyggda nyheter (Hedman m.fl., 2018). De flesta skräpnyheter som delades var inte skapade i "trollfabriker" utomlands utan var skapade av enskilda användare i Sverige. Ett annat exempel är forskare vid School of Media and Public Affairs som analyserade den politiska aktiviteten på Facebook i Tyskland inför EU-valet 2019 och fann tiotusentals fejkade konton som delade material från högerextremistiska Alternativ för Tyskland (AfD) (Davis m.fl., 2019). Facebooks delningsalgoritm trodde att materialet var mer populärt än det egentligen var, vilket innebar att inläggen i högre utsträckning dök upp i verkliga användares nyhetsflöden. Konsekvensen blev att AfD som låg mellan 10-15% stöd i opinionsmätningarna, hade 85% av delningarna på Facebook. De här båda exemplen manar till eftertanke när mer än 80 % av internetanvändarna använder sociala medier och unga är mest aktiva. Frågan är vad betydelsen av digitala medier får för konsekvenser i samhällskunskapsundervisning, och hur elever ska förberedas att möta och delta i en digitaliserad verklighet som kritiskt reflekterande medborgare?

Den digitala källkompetens i samhällskunskap som diskuteras i den här texten anknyter framförallt till kunskapsdimensionen i den samhällskunskapligen handlingsberedskapen (Figur 1). Det kunnande som föreslås att elever behöver utveckla anknyter till tankeredskapet att *granska och belägga påståenden* som diskuterades i artikel ett. Detta kunnande kan övas med digitala källmaterial i samhällskunskapsundervisning. Utgångspunkten för tankeredskapet är att samhällsvetenskapliga påståenden ska vara

belägga i olika källor som statistik, forskning och utredningar eller data från intervjuer eller observationer. Genom att ställa frågor till materialen blir de källor för att belägga slutsatser.

Figur 1: Kunskapsdimensionen i den samhällskunskapsliga handlingsberedskapen. I texten föreslås fyra vägledande principer för den digitala källkompetensen: självreflektion, källtillit, utvidgad källkritik och kunskap om vilseledande information.

Kritiskt tänkande innebär olika saker i olika skolämnen som samhällskunskap, historia eller religionskunskap. Forskare är överens om att kritiskt tänkande hänger samman med övriga ämneskunskaper och att tänkandet därför måste övas i respektive ämne (Nygren m.fl., 2019). Detta utesluter inte att det kan finnas ännu inte klarlagda synergieffekter när kritiskt tänkande övas i olika skolämnen. I ämnesplanen för samhällskunskap i gymnasieskolan fastslås att ett kritiskt förhållningssätt innebär att kunna *söka, strukturera och värdera information från olika källor och medier* och att kunna *dra slutsatser utifrån informationen*. Mer konkret innefattar källkritiken i samhällskunskap metoder för att *söka, kritiskt granska, värdera och bearbeta information från källor i digital och annan form*. I undervisningen ska elever därför få erfarenhet av att arbeta med olika metoder för informationsinhämtning och bearbetning, bland annat med hjälp av digitala verktyg. Sammanfattningsvis kan elevers digitala källkompetens i samhällskunskap innebära att de behöver öva i att:

1. Undersöka och granska samhällsfenomen med hjälp av olika typer av digitala källor. Med hjälp av källor övar elever i att ställa relevanta frågor, beskriva samhällsfenomen och belägga slutsatser.
2. Granska digitala källor och källtyper kritiskt. Källor kan innefatta statistik, bildmedier, rörliga bildmedier, ljudmedier, nyhetsartiklar, faktaartiklar eller diskussionstrådar i sociala medier. Elever behöver övas i att skilja på fakta- och värdegrundade påståenden.

Vägledande principer för digital källkompetens i samhällskunskap

Här föreslås fyra principer som kan vara vägledande för att designa undervisning och som är centrala att öva för digital källkompetens i samhällskunskap: *självreflektion, källtillit, utvidgad källkritik* och *vaksamhet på vilseledande information*. Principerna, som de beskrivs här, beskriver

ett väsentligt kunnande för gymnasieelever och är framförallt tänkta att vara lärarens hjälpmedel för att planera samhällskunskapsundervisning. Lärare bör dock själva skaffa sig erfarenhet av, och reflektera över, verktygens innebörder innan dessa omsätts i undervisning.

En utgångspunkt i samhällskunskapsundervisning är att huvudsakligen utgå från sanningsenliga och vetenskapliga fakta. Även om konspirationsteorier, myter och falska nyheter är spännande och lockande att arbeta med bör de få mindre utrymme i undervisningen. Forskning visar att gymnasieelever kan ha svårt att skilja fakta från fiktion (Marsh m.fl., 2006) och falska berättelser kan vara så starka att fakta inte rår på dem när de väl är etablerade. John Cook och Stephan Lewandowsky som skrivit Handbok i Debunking betonar att det demokratiska samtalet förutsätter sanningsenlig och korrekt information. Den som ska bemöta falsk information och myter bör fokusera på huvudargumenten och korrekta fakta. Risken är att komplexa och överlastade motargument får motsatt effekt och förstärker redan etablerade felaktiga uppfattningar. Även om fenomen som “alternativa fakta” eller “falska nyheter” diskuteras i media bör med andra ord sådan information med försiktighet användas i klassrummet. Elever måste dock få erfarenhet av att identifiera och hantera vilseledande och falsk information (se Vägledande princip 4). Därför måste sådan information trots allt användas i väl genomtänkt samhällskunskapsundervisning.

Vägledande princip 1: Självreflexion

Det tycks finnas ett samband mellan det personliga intresset av pålitliga nyheter och förmågan att vara källkritisk. Ungdomar som har förståelse för att de inte vet allt och som ger uttryck för nyfikenhet och öppenhet är helt enkelt bättre på att granska källor (Nygren & Guath, 2019). Därför är förmågan till självreflexion en viktig aspekt i den digitala källkompetensen. 97 % av ungdomar i gymnasieåldern använder sociala medier som Instagram och Snapchat (Statens Medieråd, 2019). En risk är att ungdomar inte reflekterar över hur deras digitala vanor och aktiviteter på sociala medier påverkar deras uppfattningar. Det är inte klart hur uppfattningar formas i sociala medier när ungdomar byter åsikter och argumenterar, men rimligen spelar den digitala interaktionen en roll. Viktigt att påpeka är att många ungdomar reflekterar kritiskt. Dels visar studier att gymnasieungdomar i liten utsträckning litar på sociala medier som nyhetsförmedlare – de föredrar etablerade medier som SVT eller SR (Statens Medieråd, 2019) - och dels är många försiktiga med att öppet visa politiska åsikter i sociala medier eftersom diskussionsklimatet är så polariserat (Gustafsson m.fl., 2019).

Många internetanvändare tänker att de är fria att söka efter exakt den information de vill ha. I praktiken styrs dock sökandet av algoritmer och oreflekterade beteenden som gör att användare hamnar på vissa platser och tar del av viss information. Kommersiella algoritmer styr användare mot vissa produkter och självbekräftelsebehov (förstärkta av sökalgoritmer) leder till vissa digitala miljöer. Det finns också risker med att både sanningsenliga fakta och desinformation sprids i segregerade nätverk där användare förstärker redan etablerade

uppfattningar. Att ha kunskap om dessa omständigheter är en viktig komponent i den digitala källkompetensen.

Kritiskt tänkande förutsätter vetenskaplig nyfikenhet och en öppen grundattityd kan få människor att ändra uppfattning när nya fakta kommer fram (Kahan m.fl., 2017). Kritiskt tänkande kräver också reflektion över den egna identiteten och över hur vi uppfattar oss själva och andra. Själreflektion förutsätter både självständighet och motivation. Därför är autonomi en viktig aspekt av det kritiska tänkandet. En grundläggande drivkraft för elever att reflektera över den egna identiteten och egna uppfattningar är att de inte vill vara lättlurade eller framstå som okunniga eller dumma. En hjälp i självreflektionen kan vara kunskap om potentiella tankefallor. Psykologisk forskning har visat hur övertygelser, som politiska eller ideologiska föreställningar, påverkar perceptionen och världsuppfattningen. En vanlig fälla är bekräftelsejäv som fungerar som genväg för tänkandet när världen tolkas för att fatta beslut. Bekräftelsejäv innebär att människor är bra på att hitta argument som stödjer egna uppfattningar, men dåliga på att identifiera motargument eller erkänna andras eller alternativa perspektiv.

Forskning har visat hur tankefallor av det här slaget kan undvikas genom att individer gemensamt löser problem. I en grupp med olika uppfattningar ökar möjligheten att kritiskt granska ett problem och närma sig sanningen (Mercier & Sperber, 2017). Grupp och olikhet kan användas i samhällskunskapsundervisning för att synliggöra elevers utgångspunkter och potentiella jäv. Det finns dock psykologiska effekter som motverkar förmågan att förhålla sig kritiskt till vilseledande information. Faktagrundade bevis som går emot egna och redan etablerade uppfattningar kan paradoxalt nog förstärka felaktiga uppfattningar. Därför kan det vara svårt att göra upp med myter som att vaccinationer ger upphov till autism trots att alla medicinska bevis visar att det inte finns några samband.

En fråga är hur självreflektion i relation till digitala medier ska didaktiseras i samhällskunskapsundervisning. Elever kan kartlägga och beskriva faktorer i de egna uppfattningarna och värderingarna som de tror påverkar deras sätt att uppfatta världen och olika samhällsfrågor. De kan också ta olika roller och därmed "låna" andras övertygelser och reflektera över hur den personen uppfattar olika samhällsfrågor. Hur skulle de exempelvis se på en samhällsfråga om de kom från ett annat land, eller från en annan stadsdel? Hur skulle de se på en samhällsfråga om de hade en annan ålder, eller hade en annan bakgrund? Ytterligare ett sätt att öva förmågan till självreflektion kan vara att fundera över vad som skulle få en att ändra uppfattning om något man är övertygad om. I ett övningsupplägg skulle elever kunna formulera påståenden om samhället som de är övertygade om är sanna, och fundera över vad som skulle krävas för att de skulle ändra uppfattning. Detta kan vara ett sätt att få syn på egna uppfattningar och jäv som påverkar hur vi uppfattar olika källor.

Vägledande princip 2: Källtillit

Källtillit i samhällskunskap handlar bland annat om att lära sig söka och identifiera tillförlitliga källor samt om källtolkning, det vill säga förståelsen av källors innebörd i

relation till de frågor och sammanhang som formuleras och behandlas i undervisningen. Forskning visar att elever tenderar att kategoriskt avvisa källor som otillförlitliga när de övar traditionell källkritik. Det vill säga de förstår inte att källkritik handlar om att tolka källorna och att bedöma källors tillförlitlighet i relation till de frågor som ställs. Därför är källtillit ett nödvändigt komplement till källkritik som behöver övas särskilt (Sundin & Haider, 2018). Källtillit handlar om förståelse av villkoren runt källors tillkomst och därför vilka frågor som källor rimligen kan besvara, och vilka de inte kan besvara. Grundläggande är att öva elever i att söka och identifiera tillförlitliga källor i relation till olika samhällsfenomen och frågor, men elever behöver också få kunskap om nyhetsjournalisters arbetsmetoder och kunskap om varför metoderna gör det rimligt att till viss del lita på det som står i dagstidningar. Andra kunskaper kan handla om hur artiklar i Ne.se eller Wikipedia produceras och hur metoderna gör dem mer eller mindre trovärdiga. En del av källtilliten innefattar att kontrollera om samhällsinformation är producerad av experter med rätt kvalifikationer och institutionell tillhörighet. Experter ska också ha utbildning och kunskaper inom det sakområde där frågan ställs.

Forskaren Olof Sundin (2018) menar att skolan utöver källkritik och källtillit bör undervisa om sökkritik. Sökkritik omfattar kunskaper om hur digitala sökningar villkoras av sökalgoritmer som på olika sätt förstärker användares ståndpunkter genom att premiera sökningar och rankningar som bygger på den egna sökhistoriken eller på delanden och gillanden i sociala nätverk. Internetanvändare litar ofta på Googles rankningar och klickar vanligen på någon av de första länkarna i sökresultatlistan. Det betyder att Googles sökalgoritm i praktiken står för urvalet när många användare söker information. I Googles sökalgoritm gynnas popularitet vilket innebär att webbplatser med många besök och länkar hamnar högt upp. Företag kan även köpa tjänster som gör att deras webbplatser hamnar högt upp i sökningar. Exakt hur Googles sökalgoritmer fungerar är hemligt men många ägnar sig åt att försöka identifiera vilka variabler som styr sökningarna. Behovet av sökkritik gäller naturligtvis även sociala medier, YouTube, Facebook och andra digitala plattformar.

Studier indikerar att svenska ungdomar generellt har god förmåga att identifiera och dela i huvudsak trovärdiga nyheter (Andersson, 2018). Gymnasieungdomar tar framförallt del av nyheter via mobiltelefonen och de tillmäter etablerade nyhetsmedier som SVT, SR och TV4 högst trovärdighet medan sociala medier, Nyheter24 och Flashback tillmäts lägst förtroende (Statens Medieråd, 2019). De är också varsamma med vad de delar vidare (Nygren m.fl., 2019). Gymnasieungdomar tycks därmed ha en grundläggande källtillit som går att bygga vidare på i samhällskunskapsundervisningen. En problematik är dock att de ungdomar som uppfattar sig själva som bäst på att söka och kritiskt granska information på internet i praktiken ofta är de som är sämst på att avgöra trovärdigheten i nyheter (Nygren & Guath, 2019).

Grundläggande för att bygga källtillit är att förstå relationen mellan källan och den fråga som undersöks, eftersom källor bara kan besvara vissa frågor oavsett hur trovärdiga de är. Genom att ställa frågor i samhällskunskap till information i digitala medier kan de bli källor för att belägga påståenden och slutsatser. Dessa aspekter av källtilliten går att öva i

samhällskunskapsundervisningen. En konceptuell övning kan exempelvis handla om att skaffa kunskap om ett samhällsfenomen som arbetslöshet. Det går att få olika information om arbetslöshet från statistik, forskning, expertutlåtanden, personlig erfarenhet, lagar eller policy. Utifrån de olika källorna kan elever fundera på vad de får för kunskap från varje källa, vem som är upphovsperson, vad vill de säga och till vem, samt formulera frågor som varje källa kan bidra till att besvara. På så sätt kan förmågan att ställa samhällskunskapliga frågor övas samtidigt som elever får kunskap om att olika källor bidrar till att belysa olika frågor.

Vägledande princip 3: Utvidgad källkritik

Ungdomar tycks vara bättre på att identifiera trovärdiga nyhetskällor på internet än på att bedöma nyheters trovärdighet, vilket gör dem bättre på källtillit än på källkritik (Nygren & Guath, 2019). Gymnasieelever måste därför öva källkritik i digitala miljöer och förstå hur digitala nyhets- och informationskällor skiljer sig från traditionella medier som exempelvis dagstidningar. Internet består av nätverk med mängder av datorer som ständigt kommunicerar. Konsekvensen är att ingen kan kontrollera vem som lägger upp information på internet och innehållet förändras ständigt. Informationsformaten är dessutom mångfaldiga och innefattar text, ljud, bild, video och interaktiva miljöer. Mängden data och informationstyper, som dessutom ständigt förändras, gör det särskilt svårt att värdera nyhets- och informationskällor på internet. Därför behövs kunskap om medieformat, hur digitala tjänster fungerar, hur information publiceras och om digital källkritik.

Den traditionella källkritiken har sin bakgrund i historievetenskapens arbete att bedöma källors trovärdighet. Traditionella nyhetsmedier, framförallt tryckta medier, förändras vanligen inte. Källreferenser i form av fysiska bevis är därmed oförändrade över tid även om tolkningarna naturligtvis kan förändras. Traditionell källkritik kan beskrivas som vertikal, det vill säga granskningen tar sin början överst i en text och följer den till sitt slut. Något förenklat håller sig granskningen huvudsakligen inom en text och jämförs först därefter med andra källor. Detta är ett tillvägagångssätt som traditionellt använts i humaniora och samhällsvetenskap.

Till skillnad från traditionella medier är information på internet föränderlig. Eftersom källorna är dynamiska har internetanvändare alltid tillgång till de senaste nyheterna, men det går aldrig att utgå från att källorna är oförändrade. Eftersom i princip alla internetanvändare själva kan bidra med nyheter och lägga upp information är det ibland dessutom svårt att veta exakt vem som står bakom den. Dessa omständigheter gör att traditionell källkritik inte alltid räcker till i samhällskunskapsundervisning med digitala källmaterial, utan kräver kompletterande strategier. Därför behövs en utvidgad källkritik som är anpassad för samhällskunskapsämnet och som omfattar strategier för att granska digitala källor.

Textgranskning av traditionella källor beskrevs ovan som vertikal men digitala källor behöver även laterala, eller sidledes, lässtrategier. Enbart vertikal granskning av digitala medier kan leda till felbedömningar eftersom de är uppbyggda på andra sätt. Med digitala källor har möjligheten att navigera inom och mellan källor ökat avsevärt. Denna möjlighet

kan bli användbar i källkritisk granskning. Forskarna Sam Wineburg och Sarah McGrew (2017) jämförde hur historieforskare och studenter granskade olika digitala källor bland annat i form av webbsidor och inlägg, och hur professionella faktagranskare med journalistisk erfarenhet tog sig an dem. Studien visade att forskare och studenter ofta enbart gjorde vertikala granskningar inom webbplatser vilket medförde att de felbedömde webbsidor där skaparna hade en dold agenda. Faktagranskarna ägnade sig först åt sidledes granskning av källan vilket innebar att de snabbt lämnade okända webbsidor och undersökte dem utifrån genom att ta reda på vem som verkligen stod bakom källan, hur den diskuterades på internet och omedelbart jämföra den med andra källor. Därmed kunde faktagranskarna göra snabbare och säkrare bedömningar av källornas trovärdighet och värde. Behovet av sidledes lässtrategier var särskilt tydligt när politiska frågor och information skulle granskas. Därför bör elever övas i både lateral och vertikal granskning av digitala källor i samhällskunskapsundervisningen. I en inledande sidledes granskning föreslår Wineburg och McGrew att följande tre frågor ställs:

- Vem står bakom källan?
- Vilka belägg finns för påståendena i källan?
- Vad säger andra källor?

Förutom att ställa de tre grundfrågorna visar studien att faktagranskare har ytterligare strategier för att göra snabba och säkra bedömningar. De är sökkritiska genom att utöva ”click-restraint” vilket innebär att de inte trycker på första bästa sökträff utan att de granskar sökträffarna innan de går vidare. Faktagranskare identifierar också omedelbart fakta- och datareferenser i källor för att ta sig vidare med nya sökningar. De gör också faktasökningar utifrån källan för att snabbt få koll på fenomenet de undersöker.

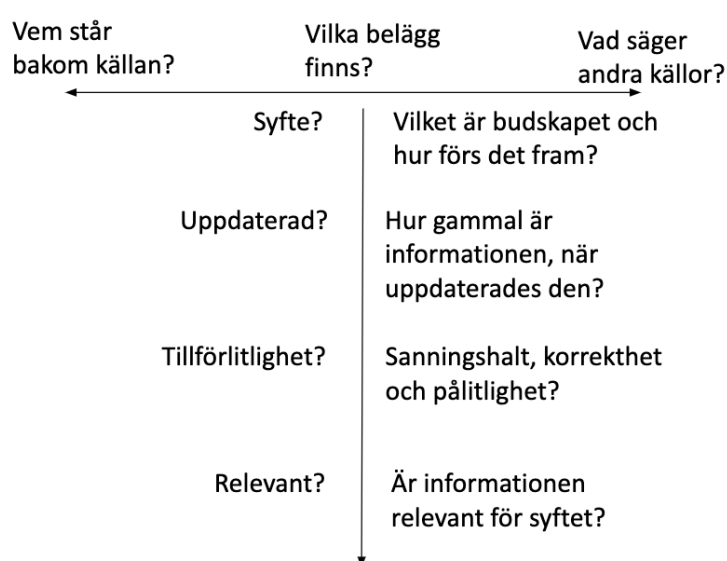
Traditionell källkritik bedömer vanligen källors trovärdighet utifrån de fyra källkritiska kriterierna äkthet, närhet, beroende och tendens. Källkritiska frågor ställs för att bedöma källans värde i relation till de frågor vi ställer och för att upptäcka källans styrkor och svagheter, och har naturligtvis samma relevans för digitala källor. Utifrån de fyra kriterierna kan följande frågor ställas:

- Äkthet: Är källan den den utger sig för att vara? Är upphovsmannen den som denne utger sig för att vara?
- Närhet: Är avståndet i tid och rum nära mellan en händelse och källan som rapporterar om den? Är det en ögonvittnesskildring eller muntligt överförda uppgifter?
- Tendens: Vad är huvudbudskapet och hur förs det fram? Vad har uphovspersonen för intressen och avsikter?
- Beroende: Är källan oberoende, eller påverkad och beroende av, en annan samstämmig källa?

Den traditionella källkritiska granskningen kan vidgas till att exempelvis omfatta aspekter som synlighet och representativitet. Synlighetsaspekten ställer frågor om vad som blir

synligt i källorna och reflekterar därmed också om vad som förblir osynligt. Representativitetsaspekten ställer frågor om i vilken utsträckning källor är representativa eller typiska för ett sammanhang, om de speglar det vanliga, det centrala och betydelsefulla, eller något ovanligt och udda. Synlighetsaspekten uppmanar till att fundera över om ytterligare perspektiv bör synliggöras och representativitetsaspekten uppmanar till reflektion över vilken betydelse en källa ska tillskriva när en samhällsfråga undersöks.

En undersökande modell för granskning av digitala källor i samhällskunskapsundervisning, som synliggör både sidledes och vertikal granskning kan se ut som i Figur 2.

Figur 2: Möjlig modell för granskning av digitala källor med sidledes och vertikal läsning. Granskningen börjar med sidledes läsning där läsaren tidigt lämnar källan för att undersöka vem som står bakom den, vilka belägg som finns och vad andra källor säger. Därefter börjar en vertikal granskning av källan.

Vägledande princip 4: Vaksamhet på vilseledande information

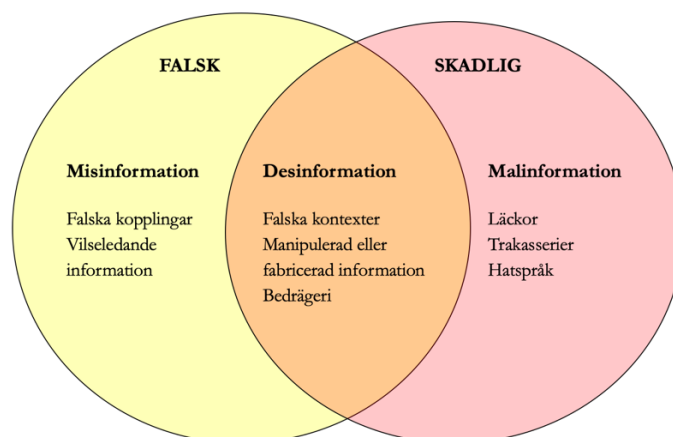
Samhällskunskapsundervisningen ska huvudsakligen bygga på sanningsenliga och vetenskapliga samhällsfakta men elever bör övas i att identifiera olika typer av vilseledande information på internet. Av all information på internet som riskerar att vara vilseledande är det enbart en liten del som avsiktligt syftar till att vilseleda eller skada. Mycket information som riskerar att uppfattas som vilseledande har som avsikt att påverka internetanvändare på olika sätt. Reklam som maskeras som en nyhet på en webbsida är tänkt att skapa förtroende för en produkt och locka till köp, men kan samtidigt vara vilseledande om användaren inte uppfattar att det rör sig om en annons. Samtidigt är det vissa individer som, av olika skäl, motarbetar och underminerar sanning, fakta och kunskap på internet vilket det är väsentligt att ha kunskap om. För att kunna identifiera och göra distinktioner mellan dessa informationstyper som potentiellt kan vara vilseledande behövs begrepp för att beskriva dem samt en förståelse för bakomliggande syften.

European Association for Viewers Interests (EAVI) har för detta ändamål identifierat tio informationstyper som potentiellt kan vara vilseledande eller skadliga (inom parentes anges graden av skadlig inverkan som informationen kan antas ha på mottagaren):

1. **Propaganda:** Används av politiska makthavare, företag och organisationer för att påverka attityder, värderingar och kunskap genom att tala till känslor (*neutral påverkan*).
2. **Klickbete:** Uppseendeväckande eller sensationella rubriker - ofta avsiktligt vilseledande - som skapar annonsintäkter (*liten påverkan*).
3. **Sponsrat innehåll:** Annonser som efterliknar redaktionell text - intressekonflikt för seriösa nyhetsmedier (*liten påverkan*).
4. **Satir och skämt:** Samhällskommenterande humor där bakomliggande betydelser inte alltid är tydliga (*liten påverkan*).
5. **Felaktigheter:** Nyhetsmedier som gör fel men som (om de är seriösa) publicerar ursäkter och korrigerar (*liten påverkan*).
6. **Partiska inlagor:** Ideologiskt färgade argument med känslomässigt och passionerat språk som framhäver vissa ståndpunkter men bortser från andra (*medel påverkan*).
7. **Konspirationsteorier:** Förenklade svar på svåra frågor som bygger på rädsla och misstänksamhet - avvisar kritik och experter (*stor påverkan*).
8. **Pseudovetenskap:** Utger sig för att vara vetenskaplig men är det inte. Förespråkar mirakelkurer eller förnekar klimatförändringar. Förvränger vetenskapliga studier och motsäger experter (*stor påverkan*).
9. **Desinformation:** Blandning av falskt och sant innehåll med avsikt att vilseleda eller skada (*stor påverkan*).
10. **Påhittade nyheter:** Påhittad information som sprids medvetet för att vilseleda. Gerillamarknadsföring, bottar, kommentarer eller varumärkesförfalskning som drivs av annonsintäkter eller politiskt inflytande (*stor påverkan*).

Viss information på internet, som konspirationsteorier, desinformation eller påhittade nyheter ovan, är tydligt falsk och kan därför potentiellt vara skadlig. För att bringa ytterligare klarhet runt denna typ av vilseledande information har forskarna Claire Wardle och Hossein Derakhshan (2017) skapat tre kategorier av falsk och skadlig information som de benämner som misinformation, desinformation och malinformation (Figur 3). Misinformation är vanligen harmlös och sprids utan avsikt att skada. Ofta ligger okunskap, misstag eller feluppfattningar bakom sådan information, och avsändaren brukar ändra informationen när de blir uppmärksammade på misstagen. Desinformation är avsiktligt vilseledande och syftar till att störa eller skada offentlig debatt och förstärka oenighet. Vanligt är att skapa och distribuera falska nyheter eller grundlösa anklagelser. Avsikten är att skapa förvirring, osäkerhet och misstänksamhet i relation till pålitliga nyhetskällor. Malinformation är avsiktligt skadlig och särskilt utmanande eftersom den ofta, helt eller i delar, kan vara korrekt. Malinformation består ofta av sanningsenlig information som sprids utan lagligt stöd i syfte att skada. Skada uppstår genom att sammanhanget som fakta läggs

fram i, och tolkningsramen, förvrids. Ur ett elevperspektiv kan malinformation jämföras med mobbning eller att sprida avslöjande bilder på jämnåriga.

Figur 3: Typer och grader av vilseledande information. Benämningarna kan användas för att identifiera och kategorisera olika typer av falsk och skadlig information i samhällskunskapsundervisning. Översatt från Wardle & Derakhshian (2017).

I samhällskunskapsundervisning är det intressant och relevant att utforska drivkrafter bakom vilseledande och skadlig information. Dessa drivkrafter kan handla om ekonomisk vinning, politisk makt och inflytande, humor eller satir, att driva åsikter och intressen eller kanske en vilja att vilseleda eller rent av skada. EAVI:s typologi samt Wardle och Derakhshians modell för vilseledande information kan användas för att planera och designa samhällskunskapsundervisning där vilseledande information identifieras och diskuteras i olika käll- och faktagranskningsövningar.

När digitala källor som omfattar vilseledande eller skadlig information används i samhällskunskapsundervisning är det fortfarande viktigt för läraren att fokusera på korrekta fakta, snarare än lögnen eller myten. Annars riskerar felaktiga påståenden att bli mer kända och bidra till relativisering av etablerad kunskap. Dessutom är det viktigt att varna innan vilseledande eller falska påståenden visas, för att understryka att det inte är sant. När lögner eller myter avslöjas ska alltid en alternativ och korrekt förklaring presenteras till det som lögnen försöker förklara. I klassrummet ska inte heller etablerad kunskap debatteras.

Avslutning

De föreslagna vägledande principerna för digital källkompetens i samhällskunskap; självreflektion, källtillit, utvidgad källkritik och vaksamhet på vilseledande information, bör övas praktiskt och kontinuerligt i undervisningen. Digitalt källarbete i samhällskunskap uppmuntrar till försiktighet och eftertänksamhet, att kontrollera påståenden och att stödja slutsatser i verifierad kunskap. Digital källkritik ställer krav på uthållighet, självständighet och kritiskt tänkande och övas lämpligen i undersökande arbete i samhällskunskap, kanske i ämnesintegrerade och tvärvetenskapliga undervisningsprojekt. Det kan vara motiverande att koppla digitalt källarbete till aktuella samhällsfrågor och händelser som diskuteras i media.

Elever bör inledningsvis vägledas i granskningsprocessen, men efter hand är det viktigt att öva för större självständighet i att söka, granska och värdera digitala källor. En del av självreflektionen är att lära sig att förhålla sig till den osäkerhet och komplexitet som omgärdar digital information och som ofta skapar oro. Genom att få erfarenhet av källarbete och redskap som hjälper till att förhålla sig konstruktivt och kritiskt till digital information, minskar troligen behovet att söka enkla svar och lösningar på svåra samhällsproblem med förenklade argument. Det är viktigt att stödja elevers identitet som kritiska och kapabla granskare och att tillhandahålla verktyg och erfarenheter för att stärka denna identitet. Elever behöver få erfarenheter, referenspunkter och tydliga kontraster genom vilka de kan lära sig att skilja mellan sanningsenlig och välunderbyggd information och vilseledande eller falsk information. De behöver uppmuntras att reflektera över, och ändra, åsikter när det är nödvändigt. Förmågan att reflektera över och revidera sitt tankesätt är en viktig tankegång för att utveckla den digitala källkompetensen.

Referenser

- Andersson, Y. (2018). To share or not to share? I Andersson, Y., Dalquist, U. & Ohlsson, J. (red.), *Youth and News in a Digital Media Environment* (s. 149-159). Göteborg: Nordicom. Hämtad från: https://www.nordicom.gu.se/sv/system/tdf/kapitel-pdf/15_andersson.pdf?file=1&type=node&id=39936&force=
- Cook, J., Lewandowsky, S. (2011), *The Debunking Handbook*. St. Lucia, Australia: University of Queensland. November 5. Hämtad från: https://www.vof.se/wp-content/uploads/2012/10/Debunking_Handbook_Swedish.pdf
- Davis, T., Livingston, S. & Hindman, M. (2019). *Suspicious Election Campaign Activity on Facebook. How a Large Network of Suspicious Accounts Promoted Alternative Für Deutschland in the 2019 EU Parliamentary Elections*. Washington, DC: School of media and public affairs, The George Washington University. Hämtad från: <https://smpa.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs2046/f/2019-07-22%20-%20Suspicious%20Election%20Campaign%20Activity%20White%20Paper%20-%20Print%20Version%20-%20IDDP.pdf>
- EAVI (2019) Mer än fake news. Hämtad från: <http://www.mediekompass.se/wp-content/uploads/2019/05/EAVI-Mer-än-fake-news-svenska.pdf>
- Gustafsson, N., Rosén Sundström, M., & Fjellman, E. (2018). Ungas politiska (icke) deltagande på sociala medier – hellre offline? *Sociologisk Forskning*, 55(2-3), 293-316. Hämtad från: <https://www.abo.fi/wp-content/uploads/2019/03/Ungas-politiska-icke-deltagande-pa-sociala-medier-hellre-offline.pdf>
- Hedman, F., Sivnert, F., Kollanyi, B., Narayanan, V., Neudert, L-M. & Howard, P. (2018). News and Political Information Consumption in Sweden: Mapping the 2018 Swedish General Election on Twitter. *Data Memo 2018.3*. Oxford, UK: Project on Computational Propaganda. Hämtad från: <https://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/93/2018/09/Hedman-et-al-2018.pdf>

- Kahan, D. M., Landrum, A., Carpenter, K., Helft, L. & Hall Jamieson, K. (2017), Science Curiosity and Political Information Processing. *Political Psychology*, 38. 179-199.
<https://doi.org/10.1111/pops.12396>
- Marsh, E. J. & Fazio, L. K. (2006). Learning errors from fiction: Difficulties in reducing reliance on fictional stories. *Memory & Cognition*, 34, 1140-1149.
<https://doi.org/10.3758/BF03193260>
- Mercier, H. & Sperber, D. (2017). *The Enigma of Reason: A New Theory of Human Understanding*. London, UK: Harvard University Press.
- Nygren, T., Haglund, J., Samuelsson, C., Af Geijerstam, Å. & Prytz, P. (2019). Critical thinking in national tests across four subjects in Swedish compulsory school. *Education Inquiry*, 10(1), 56-75. <https://doi.org/10.1080/20004508.2018.1475200>
- Nygren, Thomas & Guath, Mona (2019). Swedish teenagers' difficulties and abilities to determine digital news credibility. *Nordicom Review* 40(1), 23-42. Hämtad från:
<https://content.sciendo.com/view/journals/nor/40/1/article-p23.xml>
- Statens Medieråd (2019). *Unga och Medier 2019*. Hämtad från:
<https://statensmedierad.se/download/18.126747f416d00e1ba946903a/1568041620554/Ungar%20och%20medier%202019%20tillganglighetsanpassad.pdf>
- Sundin, O. (2018). Den pedagogiska bibliotekarien: Från källkritik till källtillit. I J. Hansson, & P. Wisselgren (red.), *Bibliotekarier i teori och praktik: Utbildningsperspektiv på en unik profession* (s. 103-123). Lund: BTJ Förlag.
- Sundin, O., & Haider, J. (2018). Källkritik, självkritik och källtillit. I U. Carlsson (red.), *Medie- och informationskunnighet i den digitala tidsåldern - en demokratifråga: Kartläggning, analyser, reflektioner* (s. 59-61). Göteborg: Nordicom. Hämtad från:
<http://www.nordicom.gu.se/sv/publikationer/medie-och-informationskunnighet-mik-i-den-digitala-tidsaldern-en-demokratifraga>
- Wardle, C. & Derakhshan, H. (2017). Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. *Council of Europe Report, DGI (2017)*, 9. Hämtad från: <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-researc/168076277c>
- Wineburg, S. & McGrew, S. (2017). *Lateral Reading: Reading Less and Learning More When Evaluating Digital Information*. Stanford History Education Group Working Paper No. 2017-A1. Hämtad från: <https://ssrn.com/abstract=3048994>